

Христо АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ претставува пресвртен чин во историјата на македонското национално-ослободително движење. По своето вонредно значење тоа има превосходна улога во поновата историја на Македонија. Во него дојдоа до израз вековните стремежи на македонските маси за национално и социјално ослободување, за реализирање на самобитните државотворни традиции.

Илинденското востание настана како резултат на специфични и одредени општествено-економски и политички услови во кои се наоѓаше Македонија при крајот на XIX и во почетокот на XX век. Наоѓајќи се под сè поголемо османско национално, социјално, економско и просветно-културно угнетување, македонскиот народ бараше излез од таа состојба, патишта за слободна егзистенција и еманципација. Тоа придонесе во почетокот на деведесеттите години од минатото столетие да се создаде национално-ослободително движење на чело со Внатрешната македонска револуционерна организација која ги изразуваше желбите и стремежите на македонскиот народ за национално и социјално ослободување. Во својата политичка програма таа настапуваше со принципот за обединување во нејзините редови и на сите други незадоволни елементи од другите народности во Македонија, потенцирајќи ја воедно и платформата за автономно и федерално уредување на Македонија. Во почетната своја организациона дејност Внатрешната организација имаше тесен круг на свои сомисленици и тоа главно од редовите на македонската ситна буржоазија, интелигенцијата и учителството. Со текот на времето, а особено со активирањето во нејзините редови и на други општествени раководни дејци како што биле: Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Пере Тошев, Јане Сандански и други револуционери, како и македонските социјалисти, национално-ослободителното движење започна да добива масовен карактер. Пресвртница настанува со Солунскиот конгрес на Организацијата (1896 г.) кој ги донесе основните политичко-програменски и организациони документи, револуционерно-демократската платформа на македон-

ската револуционерна организација. Како последица на тој акт омасовувањето на делото најдува силен израз. Во него се опфаќа македонското селанство, широките онеправдани маси кои со време му даваат на движењето основен белег и главен печат. Трескавата неуморна револуционерна и ослободителна активност дојдува до силен израз во почетокот на XX век, кога низ цела Македонија се разгрнала револуционерната дејност, подготвеноста на масите за револуција. Револуционерната организација проникнала во целокупниот живот на македонскиот народ, опфаќајќи во своите редови и прогресивни дејци од сите народности во Македонија. Овој револуционерен организам станал заштитник на правата и слободата на македонскиот народ и на народностите во Македонија, стрчејќи како „држава во држава“ во Османската империја, наполно истиснувајќи ја официјалната турска власт од решавањето на секојдневните проблеми. Тоа особено се изразило во решавањето на судските прашања, што претставувало чекор напред кон самоуправувањето.

Револуционерно-демократската концепција на македонското ослободително движење беше изградена согласно на постојната внатрешно-политичка и надворешно-политичка положба на Македонија. Суштината на македонската револуција се замислувала да се оствари по пат на низа постапни револуционерни акции чијашто кулминација претставувало општонародното вооружено востание. Тој висок чин имал специфично македонско обележје, а во него, покрај тоа, се проткајувале поуките и искуствата на другите револуции и револуционерни движења. Основната максима се состоела во организирањето на сите свесни револуционерни сили, врз самобитни и самостојни начела. Во тоа лежел високиот принцип за подготвување и организирање на типично внатрешно востание по пат на самосвојствена револуционерна самодејност. Меѓутоа, реализирањето на тие револуционерно-демократски цели и задачи наидуваа на сериозни тешкотии и пречки. Пред сè, на оваа тенденција во македонското национално-ослободително движење се спротивставиле балканските буржоаски монархии кои што воделе агресивна, аспираторска и асимилаторска политика спрема Македонија. Особено силен агресивен курс заземала големобугарската буржоазија која отворено дејствувала во презентирањето на своите империјалистички апетити кон македонската земја. За реализирањето на тие империјалистички потфати таа се послужила и со својата агентура — врховизмот кој настапувал од антимакедонски позиции, од интереси туѓи на македонското ослободително дело. Преку оваа своја агентура тие се стремеле да ја минират дејноста на Внатрешната организација и со помош на „Тројанскиот коњ“ тежнеле да се вовлечат во нејзините редови. Ползувајќи го затворањето на поголемиот дел од членството на Централниот комитет на Внатрешната организација, а и отсуството на Гоце Делчев и Горче Петров, нивниот

експонент Иван Гарванов се вовлекол во составот на ЦК и успеал со време да изврши сондирање на теренот за подготвување на некакво „востание“. На негова иницијатива во средината на јануари 1903 година во Солун се одржал импровизиран конгрес на Внатрешната организација на кој не присуствувале претставници од сите револуционерни окрузи. На конгресот се водела дискусија по прашањето за востание. Делегатите се поделиле на две групи. Преовладало мислењето за кревање на востание во пролетта 1903 година. Ова решение различно било прифатено по окрузите. Најголемите противници за кревање на вакво предвремево востание биле највидните македонски револуционерни раководни дејци — Гоце Делчев, Горче Петров, Јане Сандански и други. Тие сметале дека внатрешната и надворешната констелација на Македонија не била нималку поволна за дигање на востанието. Тие се ангажирале на разни начини да се отклони решението за кревање на востанието, но во тоа не успеале. Иницијаторите за кревање на востанието не можеле да се разубедат во повлекувањето на решението. Особено Гоце Делчев настојувал во тоа да го разубеди Дамета Груев кој штотуку се вратил од заточение и не ја познавал доволно ситуацијата во Македонија. Единствен успех Гоце Делчев постигнал да го одложи кревањето на востанието од пролетта 1903 година за подоцна. Освен тоа, за востание се застапувал Битолскиот револуционерен округ. Во овој округ ситуацијата била многу тешка. Економските репресалии, грабежите и разбојништвата биле процентуално најголеми во овој округ. Од овој округ Внатрешната организација создала главна своја масовна база и тврдина. Како резултат на тоа сиот округ бил опфатен со организациона мрежа, најмаксимално било отстрането влијанието на странските пропаганди. Така што веќе немало можности, ни перспективи да се поднесува тешкиот економски и политички гнет. Сè погласно се пледирало за организирање на општа оружеа акција. Така, овој округ се определил за кревање на востание. Освен тоа, потребно е да се истакне и позитивниот факт дека во овој револуционерен округ активно се ангажирале македонските социјалисти. Тие внеле нова содржина и квалитетно значајна платформа во ослободителното движење.

На тој начин, во мошне заплеткана состојба создадена по Солунскиот конгрес, Внатрешната организација успеала, сепак на нивото што ја диктирала конкретната ситуација, да го земе повторно делото на ослободувањето на земјата во свои раце, да го елиминира и овој пат странското влијание и во сосем нови релации да го организира подготвувањето на востанието. Во овие подготовки значајно е ангажирањето и живото учество на македонските социјалисти и на ред истакнати раководни дејци коишто претходно се изјасниле против востанието (на пр. Горче Петров, Јане Сандански и други). Македонците, масата — страдалничка од векот, ја зеда судбината на својата земја во свои раце.

Со тоа, фактички се отстранило влијанието на врховистите да загосподарат со Внатрешната организација. Историски било невозможно да се оствари нивниот погубен план за диктирање со делото на ослободувањето на Македонија.

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ се одвивало низ неколку етапи. На прво место стојат подготовките по револуционерните окрузи кои требало да донесат дефинитивно решение за кревање на востанието. Најзабедежителни и најзначајни решенија донел конгресот на Битолскиот револуционерен округ („Смилевски конгрес“), кој избрал Главен востанички штаб и донел задачи поврзани со подготовките за востание. Телата на востанието извршиле сериозни подготовки за востание. Се реорганизирале дотогашните револуционерни тела, со префрлање на власта од градските на горските подвижни органи. Се издале соодветни наредби за обезбедување со оружје, муниција, храна, медикаменти и друго. Во реоните била изведена воена подготвеност. Се одржувале собранија со народот на кои се разгледувале мерките околу подготвувањето и кревањето на востанието.

Подготовки за востание биле изведени и по сите други револуционерни окрузи и реони на востаничка Македонија. На тој начин Внатрешната организација, прифаќајќи го решението за востание, а отфрлувајќи го надворешното мешање, се потпрела на самородните македонски маси кои самопрегорно, со свои сопствени сили вложиле најмаксимални усилби да се подготват за големиот востанички чин.

Посебна активност во подготовките на востанието извршил Главниот востанички штаб кој издал последни упатства за водење на востанието, со набележување на неговиот карактер и со потенцирање задачите на четите. Се препорачува долготрајно востание, со водење на партизанска успешна борба. На 26 јули 1903 година бил издаден официјален акт на востанието („Проглас“) кој, всушност, претставува повик за востание на 2 август 1903 година. Тој свечен акт бил придружен и со Декларација до големите сили за целите на востанието и со Соопштение до Дирекцијата на Источните железници за опсегот на востаничките револуционерни потфати.

Востанието започнало на 2 август 1903 година, на македонскиот народен празник Илинден, чие име и го носи — „Илинденско востание“. Со поголем и помал интензитет востанието ја опфатило скоро цела Македонија. Најсилен замав тоа имало во Битолскиот револуционерен округ. Во овој округ со востанието биле опфатени сите реони, така што револуционерните сили на 2 август насекаде влегле во акција и тоа најпрвин со прекинување на телеграфските и телефонските линии, со напади на беговските кули, посеи, државните установи, гарнизоните, стражите и воените единици. Од тие акции се преминало кон уште поразвиени и разгранети акции по својот опсег. Така, во природите на

Ресен и во самиот град имало неколку судрувања на востаниците со турската војска. Во Преспанско востаниците добиле предност и господареле до втората половина на август. Слични акции имало и во други реони.

Најорганизирани и најуспешни акции востаниците извеле во Крушевскиот револуционерен реон каде што Организацијата се потпираше на здрави револуционерни сили во кои доминантно влијание имале социјалистите на чело со Никола Карев. На 2 август започнале борбите за заземање на Крушево, на ова планинско востаничко гнездо. Востаничките организирани напади биле изведени на важните клучни точки во градот (касарната, поштата и др. установи). На 3 август градот бил ослободен. Тоа бил првиот величествен успех на македонските востаници. Веднаш започнало да се реализира делото на револуцијата: изборот на органите на власта. Се свикало собрание на истакнатите граѓани, на претставници од сите народности во градот. Тоа бил Советот на новата револуционерна власт. Советот на Крушевската Република, како што се вика победоносниот револуционерен потфат на крушевските револуционери. Всушност, тоа е прва републиканска власт во историјата на Балканот, прв обид да се реализираат идеалите на слободата во еден планински кат на Македонија. Уште повеќе, видна улога во оформувањето на оваа револуционерно-демократска форма на управување имале македонските социјалисти на чело со Никола Карев за кој се смета дека бил избран за прв претседател на оваа македонска Република.

Со изборот на високиот орган на револуционерно-демократската и републиканската власт биле избрани и други придружни органи (привремена влада, комисии и помошни тела). Формирањето на овие органи го определувале суштинскиот факт за целите на македонската револуција во која дошло до израз самобитните и самостојните цели на високиот револуционерен чин. Организирањето на оваа привремена револуционерна власт наоѓа на виден израз во соопштенијата и извештаите на странските дипломати и на претставниците на тогашниот странски печат во Македонија.

Револуционерната власт во Крушево веднаш презела мерки за заштита на Републиката со наоружување на востаниците и народот, со неутрализирање на муслиманското население, со потполно обезбедување на делувањето на револуционерната власт.

Револуционерниот потфат на крушевските револуционери наоѓа најврвен израз со донесувањето на „Манифестот“ на Илинденската револуција („Крушевски манифест“) кој претставува декларација на револуционерно-демократските и републиканските идеи на братството и единството меѓу народите. Тоа е еден возвишен акт за доследноста на револуционерната борба, забележлив револуционерен апел за здружена борба против тиранијата,

а за извојување на слободата. Тука на релјесен начин се изразени доследните револуционерни начела, евидентно е потврден стремежот за државнотворните традиции на Македонија.

Востаничката упорност за доследно извојување на слободата, освен во Крушево, најдоследно била потврдена и во Костурскиот револуционерен реон. Тука, во текот на август биле ослободени Клисуре и Невеска во кои била формирана револуционерна востаничка власт. Со ослободување на овие градови, како и на друга востаничка слободна територија, (Леринско, Охридско и др.) се потврдиле високите цели на Илинденската револуција, евидентна потврда за слободољубивите стремежи на илинденските востаници.

Во другите револуционерни окрузи востанието добило карактер на партизанско војување. Така, во Солунскиот, Скопскиот и Серскиот револуционерен округ биле активирани сите востанички сили кои извеле напади на железничко-патничките, телефонско-телеграфските врски, на гарнизоните, установите, на стражите и редовните турски единици. Со тоа во активирањето на овие специфични партизански дејствувања цела Македонија била зафатена во бунтовен пожар, во состојба на востание. Виорот на револуцијата ја зафатил сета Македонија, револуционерната состојба дала можности за долготрајна и продолжителна ослободителна борба, за победа на делото на слободата. Во тој пројавен чин се изразил стремежот по пат на револуционерна борба да се дојде до пиедесталот на слободата во која македонскиот народ настапувал здружено со другите народности во Македонија. Со тоа востанието добило општонароден карактер.

Разгорувањето на Илинденското востание ја вознемирило турската господарска власт која ги ангажирала сите можни сили за уништување на македонската револуција. Во контраофанзивата била опфатена скоро 20.000 турска војска. Таа имала за задача преку казнената експедиција да ги уништи востаничките упоришта. Овој контраудар се извел во неколку фази и низ неколку правци (Смилево — Крушево — Преспа — Охридско — Костурско — Леринско — Кичевско — Солунско — Серско и др.). Во тој отпор за спасот на слободата се покажал беспримерниот хероизам во одбраната на Илинденската револуција (Мечкин Камен, Рашанец и др.). Сè до октомври 1903 турската казнена експедиција ги чистела македонските востанички упоришта. Тоа била типична војна помеѓу Давид и Голијат, борба за сочувување идеалите на слободата.

Од поразот на востанието резултирале тешките последици, што со себе ги носеше овој револуционерен потфат од кој настрадаа 201 населено место, со изгорени над 12.000 куќи, со над 70.000 луѓе без покрив, со избегани 30.000, со убиени над 8.000 мажи, жени и деца. Тоа била рекапитулацијата на настојчивиот напор на македонските востаници да „јуриспат кон небото“, да го остварат по пат на револуција вековниот стремеж на слободата.

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ беше дочекано со внимание од страна на дипломатијата на империјалистичките сили, како и од другите држави заинтересирани за Македонија и македонското прашање. Со востанието се успеало да се раздвижи дипломатијата и тоа на релација за преземање на демарши до Високата Порта за воведување на ред и мир со што се кршеле нивните империјалистички интереси на овој терен. Дипломатијата лансирала неколку проекти за уредување на Македонија (автономија, самостојност, кнежевство, федерална единка во рамките на Балканската федерација и др.). Но се одело кон палијативно решение на прашањето, т.е. само по пат на реформи за „ублажување“ на ситуацијата за да не се коси политиката за коренити промени на работите. Таков резултат имале и таканаречените „Мирицштегски реформи“ (2 октомври 1903 г.) со кои не биле извршени темелни промени во работите на Македонија.

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ наиде на топли одзиви и симпатии сред прогресивната меѓународна јавност. Илинденската ослободителна борба била дочекана со симпатии и солидарност. Голема улога во ширењето на таа промакедонска кауза одиграл светскиот печат кој најподробно ја известувал јавноста за текот на востанието и за неговите резултати. Со тоа преку печатот се популаризирала македонската борба за слобода. Тоа дало можности јавноста скоро во целиот свет да преземе иницијатива за организационо оформување на промакедонското движење. Скоро во сите земји биле формирани „Македонски комитети“ кои организирале митинзи, собранија, демонстрации и помошни акции во полза на македонските востаници. Ова било придружено со преземање на една значајна печатна продукција за Македонија преку која се афирмирале македонските работи сред меѓународната јавност.

ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ беше општонародно востание. Неговиот општ и масовен карактер го определува учеството на сите слоеви од македонскиот народ и од народностите во Македонија. Ова произлегувало од фактот што сите македонски општествени класи биле заинтересирани за рушење на турското господство, за разбивање на феудалните оквири, за национално и социјално ослободување. Основната сила во револуцијата ја составувале широките народни маси кои на своите плеќи го извеле тој револуционерен чин. Тие ја внеле својата верба, ентузијазмот да се оствари вековната желба за слобода. Преку Илинденската револуција се барал излезот од тешкото угнетување, а со тоа се докажала зрелоста за самостојно политичко истапување на историската сцена.

Најдлабока анализа на илинденскиот револуционерен чин дал Димо Хаџи Димов (1875—1924), истакнатиот македонски револуционерен деец — марксист. Тој, со својствена принципиелност

и луцидност, го определил народниот карактер на востанието, неговото значење за историјата на Македонија. Единственоста на народниот отпор изразена во Илинденската револуција Димо Хаџи Димов ја определува со овие зборови: „Ретко се наоѓа пример во историјата на другите народи и револуции и дури нема таков пример да се соедини еден цел народ, една цела земја под едно знаме и за една револуционерна цел во текот на неполни десет години. Тоа стана во Македонија, тој пример ни го даде македонскиот народ, откако го овенча со оној историски настан кој го викаме Илинденско востание“. Во тоа востание Димо Хаџи Димов го одредува и високото значење на Крушевската Република која, според него, претставувала „едновременно и братско федерирање на неколку различни националности во тој историски крај и во еден историски момент“. Оттука се определуваат и поуците од Илинденското востание кои служеле како светли смерници во натамошното револуционерно дело. Димо Хаџи Димов вели: „Македонија го има својот прв Илинден, проследуван од крвави дни на разорувања и тешки страдања во текот на четврт век. Таа ќе има и свој втор Илинден“. Оваа висока определба, овој револуционер — марксист, ја доразвива и со констатацијата: „Земји што имаат народни манифести како Илинден 1903 година не умираат. Тие манифести стојат погоре од договорите за мир, од политичките шпекулации, од трговијата со народите. Народи кои даваат Илинден, можат да дадат и втор“.

И навистина, визионерските становишта на Димо Хаџи Димов се остварија во една друга историска перспектива, кога илинденските идеи дојдоа до израз и квалитетно беа надминати во текот на НОБ, Народната и Социјалистичката револуција, која македонскиот народ и народностите во Македонија ја водеа со другите братски југословенски народи. Со формирањето на АСНОМ беа остварени и надминати вековните стремежи за слободен живот, егзистенција и афирмација на македонскиот народ и на народностите во Македонија. Основните темели на тој висок историски чин беа поставени како гранитен столб во текот на македонската Илинденска револуција.